

Prof. Dr. Jusuf BAJRAKTARI, Prishtinë

LIDHJA E PRIZRENIT DHE VENDI I SAJ NË HISTORINË E KOMBIT SHQIPTAR*

Lidhja Shqiptare e Prizrenit është ngjarje madhore historike, e cila gjithnjë në këto 125 vjetët e shkuara ka rrezatuar ndjenjën e frymëzimit të përhershëm dhe ka prodhuar efekte të një krenarie të natyrshme jo vetëm në kujtesën historike, por edhe në vet shtegtimet me plot pengesa dhe sakrifica të popullit tonë në rrugën e gjatë e të mundimshme të formimit, konsolidimit e të zhvillimit të tij. Kjo ngjarje në historinë tonë të dhembshme ka vazhduar të jetë farkuesja dhe inspiruesja kryesore e ndjenjës më fisnike, ndjenjës së lirisë dhe pavarësisë kombëtare, faktor ky i rëndësishëm që ka kryer për mrekulli misionin e vet.

Ajo si një ndër ngjarjet më madhore të historisë sonë vazhdon gjithnjë të çmohet si vlera kryesore e vetpërcaktimit të rrugëtimit historik dhe Pavarësisë Kombëtare. Kjo ngjarje lavdi madhe është çmuar dhe vazhdon të konsiderohet si premisë vendimtare e rregullimit, zhvillimit dhe prosperitetit shoqëror, ekonomik dhe politik të populli ynë i shumëvuahtur.

Siç është e mirënjohur, çdo popull i ka dhënë rëndësi të veçantë historisë së Rilindjes së vet. Atëherë lind natyrshëm pyetja se meqë për të gjithë popujt e botës qenka kështu, pse pra për ne do të duhej të ishte ndryshe? Aq më tepër, kur ne si rrjedhojë e zhvillimeve historike ende ngelëm në rrugën e mundimshme të gjakimit të lirisë, pavarësisë, bashkimit e të prosperitetit shoqëror e politik si një popull

* Kumtesë me rastin e e organizimit të Konferencës Shkencore "Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe vendi i saj në histori" mbajtur në Prizren më 9-10 qershor 2003.

e si një tërësi. S'ka dyshim se Lidhja Shqiptare e Prizrenit është për kombin tonë guri i themelit dhe më i çmueshmi i godinës gjigande të Rilindjes Kombëtare Shqiptare.

Procesi i konsolidimit të kombit shqiptar si një kategori historike më e lartë që u intensifikua në gjysmën e parë të shek. XIX ishte lidhur më një përmbajtje të re ekonomike e shoqërore. Në kushtet e shoqërisë shqiptare, as fshatarësia për vet gjëndjen e saj të prapambetur dhe për natyrën e saj shoqërore, dhe aq më pak klasa çifligare nuk mund të ishin forca drejtuese të këtij procesi. Si kudo, edhe në trojet shqiptare kjo do të ishte detyrë historike e borgjezisë kombëtare dhe inteligjencës së re të dalë nga radhët e saj, të interesuar në zgjidhjen e detyrave të lëvizjes kombëtare e demokratike. Kësaj detyre iu përkushtua inteligjencia përparimtare shqiptare e kohës. Kjo do të ishte e natyrshme sepse inteligjencia shqiptare ishte ajo që i kuptonte më mirë dhe më drejtë kërkesat historike që shtronte koha. Ajo dinte t'i bashkonte në një të vetmen aspiratë dëshirën e popullit për liri, të ngjallte frymën luftarake të të gjitha shtresave të popullsisë shqiptare me interesat e borgjezisë dhe të asaj shtrese të çifligarëve e cila kishte ndikim në shoqërinë shqiptare dhe që ishte e interesuar për zgjidhjen e detyrave të lëvizjes kombëtare. Të gjitha këto u kanalizuan në hullinë e aspiratave kombëtare shqiptare, duke lënë mënjanë interesat e pjesshme të grupeve dhe shtresave të caktuara shoqërore. Në këtë mënyrë u arrit të miratohej Programi politik për sigurimin e autonomisë së viseve të banuara me shqiptarë, si hapi i parë drejt pavarësisë së plotë.

Kjo fazë e LKSH karakterizohet me formimin dhe veprimtarinë e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit e cila udhëhoqi lëvizjen për autonomi gjatë viteve 1878-1881. Kjo ishte kërkesa themelore që do të sillte bashkimin e viseve të banuara nga shqiptarët në një njësi autonome shtetërore.

Siç është e njohur kjo fazë e lëvizjes kombëtare hyri me të drejtë në histori me emrin *Epoka e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit*. Lidhja ishte organizatë e përgjithshme politike shqiptare e cila udhëhoqi luftën e popullit shqiptar për mbrojtjen e tërësisë territoriale të vendit dhe për autonominë kombëtare në kohën e Krizës Lindore dhe i dha vulën e vet të pashlyeshme kësaj periudhe historike. Është krejtësisht e natyrshme që kjo kthesë të merret si gurëshenues midis

fazës së parë të lëvizjes kombëtare dhe të periudhës së dytë të kësaj faze që nis më Lidhjen Shqiptare të Prizrenit.

Lidhja e Prizrenit, duke qenë rrjedhim i natyrshëm i zhvillimit të shoqërisë shqiptare të kohës u krijua në rrethana konkrete historike, tepër të vështira dhe të ndërlikuara si brenda ashtu edhe jashtë të cilat ndikuan fuqimisht në organizimin dhe veprimtarinë e saj. Në këtë fazë të lëvizjes kombëtare, rrethanat e jashtme ishin krejtësisht të pavorshme për shqiptarët. Mund të thuhet me plot të drejtë se si Fuqitë e Mëdha, ashtu edhe shtetet fqinje mbajtën atëherë, pavarësisht nga dallimet midis tyre, një qëndrim jo të favorshëm për shqiptarët. Konjuktura politike, që u krijua në vitet '70, kriza ballkanike dhe lufta ruso-turke provuan se po afrohej çasti i shembjes së Perandorisë Osmane që u duk veçanërisht në Traktatin e Shën Stefanit i cili parashikonte krahas të tjerave edhe copëtimin e tërësisë me shumicë shqiptare. Po në këto ujëra po hynte edhe marrëveshja midis Fuqive të Mëdha për të mbajtur Kongresin e Berlinit. Shqiptarët sikurse kishin nuhatur padrejtësitë që përgatiteshin në atë koncert të diplomacisë evropiane siç e quanin ata këtë Kongres. Mbase ishin të informuar mirë për rrjedhat politike dhe qëndrimet që do të dilnin nga organizatorët e tij. Të gjitha këto së bashku ndikuan fuqimisht në vendimin e pasqyeshëm për të formuar sa më parë që do të ishte e mundur, një organizatë të përgjithshme politike, e cila do të merrte përsipër mobilizimin e forcave mbrojtëse shqiptare. Në vigjiljen e Kongresit të Berlinit populli shqiptar do të gjendej i vetmuar, pa përkrahje nga jashtë, ndaj që i detyruar të mbështetej në forcat e veta njerëzore, materiale e financiare në luftën për autonominë e atdheut dhe në mbrojtjen e tërësisë së tij.

Forcat shoqërore përparimtare e veçanërisht përfaqësuesit më të shquar të inteligjencës shqiptare të tubuar rreth Komitetit të Stambollit, me Abdyl Frashërin në krye, shtruan nevojën e ngutshme të themelimit të një organizate të përgjithshme politike e cila do të udhëhiqte luftën e popullit shqiptar kundër sundimit osman si dhe të ndërhyrjeve të monarkive fqinje dhe të fuqive të mëdha për të siguruar autonominë kombëtare dhe tërësinë e trojeve amtare. Në rrethana të këtyra të vështira, në një konjunkturë politike të ndërlikuar dhe të disfavorshme për popullin shqiptar, përfaqësuesit e viseve shqiptare dhe jo vetëm ata u mblodhën në qytetin historik të Prizrenit në Bajrakli Xhami me 10 qershor 1878 dhe themeluan Lidhjen Shqiptare

të Prizrenit. Pra siç shihet forca e mendjes së ndritur të një diplomati të shquar siç ishte Abdyl Frashëri gjeti truallin e përshtatshëm të dija dhe guximi i figurave të shquara të Rilindjes tonë, siç ishin Haxhi Ymer Prizreni, deputet i Vilajetit të Kosovës në parlamentin osman e i përkrahur edhe nga kryesuesi i mbledhjes së parë të Kuvendit- Iliaz Pashë Dibra (Qoku) i cili do të promovohet kryetar i parë i kësaj organizate.

Lidhja më qëllim që të vej në lëvizje potencialin e saj zgjodhi në krye një Komitet Qendror me seli në Prizren. Komiteti kishte për detyrë të formonte degët e Lidhjes në qendrat më të rëndësishme të vendit. Pranë tij do të funksiononin organet operative, të caktuara për punë të jashtme, për punë të brendshme dhe për financa. Kryetari i Komitetit Qendror u zgjodh Ymer Prizreni, ndërsa Sylejman Vokshi u ngarkua me detyrën e kryetarit të Komisionit të Financave. Anëtarë të atij Komiteti ishin edhe Ali pashë Gucia, Sheh Mustafë Tetova, Myderriz Osman Efendiu nga Prizreni etj. Abdyl Frashëri do të drejtonte komisionin për punë të jashtme.

Kuvendi i parë i Lidhjes miratoi si dokument të vetin Kararnamen në të cilin nuk u arrit të përfshihejshin kërkesat e krahut autonomist të Lidhjes. Në këtë akt ndihej dora e valiut të Kosovës dhe ndikimi i krahut sulltanist, që shfaqej sidomos në tezën mbi respektimin e sovranitetit të sulltanit dhe në frymën e saj islamike. Për shkak të kësaj fryme, shumica e delegatëve nuk e nënshkruan Kararnamenë. Nga 100 veta do ta nënshkruajnë vetëm 49 ose 44%. Përveç Kararnamesë Kuvendi që në fillim të punës së vet më 17 qershor, miratoi edhe Urdhëresën ose Talimatin ku Lidhja trajtohej si një organizatë politike e ushtarake. Lidhja do të formonte një administratë qendrore me seli në qytetin e bukur të Prizrenit ku do të kishte përfaqësues nga të gjitha sanxhaqet dhe një ushtri që do të ishte e pavarur nga Porta e Lartë dhe do ti shërbente mbrojtjes së tërësisë territoriale shqiptare.

Porta e Lartë u përpoq që Kuvendit të përgjithshëm të Lidhjes dhe veprimtarisë së tij ti jepte një karakter islamik mirëpo për fat të mirë nuk e arriti qëllimin. Udhëheqja e Lidhjes qysh më 15 qershor 1878 i drejtoi Portës së Lartë një petition ku thuhej "Në kohën kur atdheu na fton në shërbim të tij, interesat personale qofshin mallkuar. Në Lidhjen tonë kemi vendosur që mos ti nënshtrohemi fesë sepse në radhë të parë jemi shqiptarë". Një koncept ky i avancuar edhe për ditët

e sotme e lëre më për shekullin XIX. Po të krijohej një Shqipëri etnike sipas shembullit të Zvicrës (ideal i të gjithë rilindësve tanë) sigurisht se rrjedhat e historisë do të ishin krejt tjera. S'ka dyshim se në vend të lumenjve të gjakut që ujiten atdheun tonë e të tufaneve të panumërta që shkatërroan fuqinë tonë kombëtare gjithnjë e deri më sot Ballkani i trazuar, do të ishte një fole e qetë e jetës së përbashkët të popujve të këtij rajoni.

Mund të thuhet me plot gojë se sot kur po shënojmë këtë jubile shumë të rëndësishëm të historisë tonë, kjo ngjarje sikurse edhe para 125 vjetësh po sjell mesazhe urtie e bashkimi gjithandej rreth çështjes kryesore. Dhe kjo së pari në bashkimin shpirtëror dhe lidhjen e forcimin e fijeve të këputura gjatë viteve të robërisë së pjesës dërmuese të atdheut dhe shtypjes së regjimit komunist në Shqipërinë e pavarur e pastaj në përgatitjen e rrugëve të natyrshme të zhvillimit e të integriteteve të popullit shqiptar në rrjedhat bashkëkohore evropiane.

Lidhja Shqiptare e Prizrenit në këtë 125 vjetor vjen e reflektohet në shumë mënyra e dimensione. Ajo manifestohet edhe si ndjenjë e veçantë e respektit dhe mirënjohjes së thellë ndaj vlerave të pa çmueshme që na lanë trashëgimi pozitive 100 burrat e Kuvendit Themelues, përfaqësues të të gjitha viseve shqiptare. Mesazhi i fuqishëm i 10 qershorit 1878 ka vazhduar dhe vazhdon të frymëzoj edhe më tej jetën tonë të gjithmbarshme. Ai mesazh na vjen edhe si një përkujtim admirues ndaj dijetarëve dhe intelektualëve tanë shumë të respektuar andej e këtij vijës tragjike të kufirit që ndante shqiptarët që 90 vjet.

E kemi për borxh të shprehim admirimin tonë të sinqertë ndaj profesorëve tanë patriot të cilët para 25 vjetësh në rrethana të pa favorshme ditën ta organizojnë dhe ta mbajnë me sukses Konferencën Shkencore me rastin e 100 vjetorit të LSHP, siç ishin Prof. Ali Hadri, Prof. Pajazit Nushi, Prof. Fehmi Agani, Prof. Gazmend Zajmi etj., të cilët unë i quaj gjeneratë e artë e inteligjencës kosovare dhe po ashtu e intelektualëve të një formati evropian siç ishin Prof. Aleks Buda, Prof. Stefanaq Pollo, Prof. Kristaq Prifti dhe studiues të tjerë të historiografisë e të albanologjisë nga Shqipëria.

Mund të përfundojmë se Lidhja Shqiptare e Prizrenit ka tërhequr vëmendjen e opinionit të asaj kohe si dhe të historianëve shqiptarë e të huaj, të cilët me kontributet e tyre shkencore e kanë

vlerësuar si njerën ndër ngjarjet më të rëndësishme të historisë tonë kombëtare. Epoka e historisë së Gjergj Kastriotit – Skënderbeut, periudha e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit si dhe ajo e shpalljes së pavarësisë së Shqipërisë, padyshim, janë tri shtyllat kryesore mbi të cilat është ngritur historia e popullit shqiptar. Prandaj si të tilla këto ngjarje kanë frymëzuar dhe vazhdojnë të inspirojnë autorë të veprave historike, letrare e të krijimtarisë së arteve figurative dhe muzikore, të cilat lartësojnë virtytet e kombit shqiptar. Edhe sot pas 125-vjetësh Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe figurat e shquara të asaj periudhe historike vazhdojnë të ndikojnë në krijim e opinionit liridashës dhe patriotik në mbarë arealin kombëtarë.

Prof. Dr. Jusuf BAJRAKTARI

THE ALBANIAN LEAGUE OF PRIZREN AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF ALBANIAN NATION

SUMMARY

The Albanian League of Prizren is an important event that attracted interest of Albanian and foreign historians. In their scientific contributions it has been placed among major developments of our national history.

The era of Gjergj Kastrioti – Skanderbeg's history, period of the Albanian League of Prizren as well as the Declaration of Independence of Albania, certainly represent three main columns on which rises the history of Albanian people. Therefore, as such these events have inspired and continue to stir authors of history, literature, arts and musical pieces that chant virtues of Albanian nation.

Even today, 125-years after the League of Prizren and its accentuated figures of this historical period continue to shape the creation of freedom-loving and patriotic opinions in the entire national areal.

Akademik Kristaq PRIFTI, Tiranë

KONCEPTI I LIDHJES SË PRIZRENIT PËR SHTETIN KOMBËTAR SHQIPTAR (1878-1881)

Lidhja Shqiptare e Prizrenit, 125-vjetorin e së cilës po kremtojmë sot këtu në Prizren, “në kryeqendrën e bashkimit të shqiptarëve”, siç u quajt ai në ato vite në aktet e saj, edhe pse veproi vetëm tre vjet, shënoi një epokë të tërë në historinë e shqiptarëve.

Me këtë ngjarje shqiptarët hynë në historinë bashkëkohore si një komb i konsoliduar dhe i bashkuar, që ushqente një aspiratë të vetme: të përmbyste marrëdhëniet e tij, thuajse pesëshekullore me Perandorinë Osmane, të shkëputej prej saj, të formonte shtetin e vet kombëtar, të hynte në rrugën e përparimit politik, ekonomik dhe kulturor, për të zënë vendin që i takonte, si popull evropian, në familjen e shteteve të qytetëruara të Evropës.

Lidhja Shqiptare dhe mendimtarët rilindës, që e udhëhoqën atë patën meritën historike që i dhanë lëvizjes një program të tillë kombëtar, i cili u përgjigjej detyrave më të ngutshme, që diktoheshin nga rreziku i copëtimit përfundimtar të territoreve shqiptare, sipas klauzolave të Traktatit të Shën Stefanit (5 mars 1878) dhe atij të Berlinit (10 qershor-10 korrik 1878) dhe i hapte rrugën zgjidhjes së çështjes shqiptare, duke bashkuar territoret e Shqipërisë në një shtet të vetëm kombëtar.

Koncepti i përpunuar nga Lidhja e Prizrenit për shtetin kombëtar përbën pikën më të lartë në zhvillimin e mendimit politik të Rilindjes gjatë shek. XIX dhe shënon njëherazi përpjekjen e parë të shqiptarëve për të zgjidhur çështjen kombëtare qysh në vitet e Krizës Lindore të 1875-1881-it, në një kohë me popujt e tjerë të Ballkanit, në kuadrin e ndryshimeve që Shtetet e Mëdha bënë atëherë në hartën

politike të këtij Gadishulli. Në memorandumën që Pashko Vasa u paraqiti, në emër të shqiptarëve, përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha në Stamboll, në mars të vitit 1878, kur Lidhja ishte ende në formim e sipër, theksohej qartë se, nëse Fuqitë e Mëdha do t'u jepnin Bullgarisë, Serbisë, Malit të Zi, Bosnjës dhe Hercegovinës vetëqeverisjen e t'i shkëpusnin nga Perandoria Osmane, nuk do të ketë asnjë arsye që ato t'i detyrojnë shqiptarët, që janë të vendosur t'i këputin zinxhirët që i lidhin me Turqinë, të heqin dorë nga aspirata e tyre për një qeverisje autonome dhe për të hyrë në rrugën e qytetërimit¹.

I parashtruar qysh në vendimet e para të Lidhjes, koncepti i saj për zgjidhjen e çështjes shqiptare, duke themeluar një shtet kombëtar dhe autonom, pësoi evolucionin e vet, duke marrë një kuptim më të gjerë e një formë më të përcaktuar. Kërkesa e një vilajeti apo province të bashkuar (Tevhid-i vilajet), me një autonomi administrative e kulturore, që u formulua si formë e parë e organizimit të shtetit shqiptar në vendimet e Kuvendit themelues të Prizrenit e që iu paraqit Portës së Lartë me petitionin e 15 qershorit 1878², mori një përmbajtje më të plotë në aktet që Lidhja nxori pas këtij Kuvendi. Në dy memorandumet që i dërgoi Portës së Lartë, njëri i miratuar në Janinë (më 24 korrik 1878) e tjetri në Prizren (po në korrik të atij viti) dhe me një projekt për reformat në Shqipëri, Lidhja kërkoi nga Stambolli* që të merrte masa sa më të ngutshme për njësimin e administratës së vilajeteve shqiptare, për "ta mbledhur e për ta bashkuar në një trup të vetëm gjithë Shqipërinë"³. Ndërsa në Vendimet e përbashkëta të Lidhjes për Dibrën dhe Toskërinë të 1 nëntorit të 1878-ës dhe në Rezolutën e miratuar në Kuvendin e përfaqësuesve të të gjitha viseve të Shqipërisë, të mbledhur po në Dibër, më 8 nëntor të atij viti, u përcaktua mënyra e organizimit të

1 Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet angleze, përgatitur nga S. Rizaj, Prishtinë, 1978, dok.5, fq.54-55.

2 S. Külçe, Osmanlı tarihinde Arnavutluk, Izmir, 1944, fq. 250.

* Memorandumet iu paraqitën, njëri valiut të Janinës, Rasim Pashës, dhe tjetri valiut të Kosovës, Nazif Pashës, kurse projekti i reformave për Shqipërinë iu dorëzua drejtpërdrejt kryeministrit.

3 Akte të Rilindjes Kombëtare, përgatitur nga St.Pollo dhe S.Pulaha, Tiranë, 1978, dok. 28, fq. 59-62.

këtij shteti, e administratës së tij, e organeve qendrore e lokale, përdorimi në të i gjuhës shqipe etj.⁴

Shqipëria, e bashkuar si një vilajet i vetëm, do të kishte një status ndërkombëtar edhe pse të kufizuar, do të ishte autonome brenda territorit të vet, por e varur në marrëdhëniet me jashtë, që do të mbeteshin si më parë, kompetenca të Portës së Lartë. Megjithëse nën sovranitetin e sulltanit, Shqipëria do të gëzonte një autonomi të gjerë administrative-shtetërore, të gjitha atributet e një organizmi shtetëror: do të kishte nëpunës civilë dhe ushtarakë shqiptarë, shkolla në gjuhën shqipe, organe të veçanta legislative dhe ekzekutive, forcat e saj ushtarake, kryeqendrën administrative dhe politike, buxhetin e vet që do të përdorej për zhvillimin arsimor dhe ekonomik të Shqipërisë. Edhe reformat, që do të zbatoheshin në vilajetin e bashkuar të Shqipërisë në dobi të kombit shqiptar, do të miratoheshin nga Këshilli i Përgjithshëm, që do të ishte organi më i lartë legjislativ i tij⁵.

Udhëheqësit e Lidhjes e shikonin shtetin autonom si një periudhë kalimtare drejt pavarësisë dhe shkëputjes së plotë të Shqipërisë nga Perandoria Osmane. Ky nuk do të ishte shembulli i vetëm; praktika ndërkombëtare e sidomos ajo ballkanike kishte provuar se nëpër këtë rrugë patën kaluar edhe Rumania (e ndarë më parë në dy provinca autonome), Serbia, Mali i Zi, Bullgaria ose edhe Egjipti në Afrikë, të cilët në fillim fituan statusin e autonomisë, të shteteve vasale nën suverenitetin e sulltanit, për të kaluar më pas në shpalljen e pavarësisë së plotë. Këtë kuptim të gjerë i jepte edhe Abdyl Frashëri konceptit të autonomisë, kur e krahasonte pozitën që do të kishte shteti autonom shqiptar, me atë të Bullgarisë, më 1878. Në artikullin me titull "Lidhja Shqiptare", botuar në "Mesazhe të Vienës" ("Mesager de Vienne"), më 24 tetor 1878, Abdyl Frashëri shkruante se krerët e Lidhjes Shqiptare, "ndonëse nuk duan ende të shkëputen nga Turqia, nuk janë larg nga kërkesa për një autonomi të plotë për Shqipërinë, si ajo që Kongresi i Berlinit i dha Bullgarisë".⁶

4 Po aty, dok. 34, fq. 69-70, dok. 35, fq. 71-72. Shih edhe: Lidhja Shqiptare e Prizrenit në dokumentet osmane, Tiranë, 1978, përgatitur nga K. Prifti, dok. 7, fq.23-25.

5 Akte të Rilindjes..., St.Pollo-S.Pulaha, dok.19, fq.43-44; dok.28, fq.59-63; dok.31-35, fq.65-72.

6 "Le Messager de Vienne", Vienne, 24 tetor 1878.

Lidhja formuloi edhe zgjidhjen praktike të problemit, përpunoi konceptin e territorit të shtetit autonom shqiptar, në kufijtë e të cilit parashikohej të përfshiheshin trojet shqiptare, që njiheshin me emrin e përbashkët Shqipëri (turqisht-Arnavutluk), që atëherë ishin ndarë nga ana administrative në katër vilajete, në atë të Shkodrës, të Kosovës, të Manastirit dhe të Janinës. Në këto vilajete, pranë shqiptarëve, që përbënin shumicën dërrmuese dhe jetonin në to në mënyrë kompakte, kishte edhe popullsi të tjera sllave, greke etj., që banonin kryesisht në zonat e tyre periferike. Duke u nisur nga ky fakt, udhëheqësit e Lidhjes kërkonin që në përcaktimin e përkatësisë së tyre kombëtare të merrej elementi që përbënte shumicën, duke u siguruar pakicave të drejtat e tyre në bazë të normave ndërkombëtare.

Sipas të dhënave të ndryshme statistikore të kohës, të pasqyruara edhe në memorandumet e Lidhjes, popullsia shqiptare në të katër vilajetet arrinte në 1 800 000-2 000 000 frymë, ndërsa sipërfaqja e të katër vilajeteve në 90 mijë km², nga të cilat trugu etnik shqiptar, i banuar thuajse tërësisht nga shqiptarë, shtrihej në një sipërfaqe prej 75 mijë km².

Duke bërë fjalë për territoret, që do të përfshiheshin në vilajetin e bashkuar autonom, Kuvendi i Dibrës i 8 nëntorit të vitit 1878, ku morën pjesë delegatë nga të gjitha anët e Shqipërisë, theksonte në rezolutën e vet se, në përbërjen e tij do të hynte "popullsia prej 2 000 000 njerëzish që ndodhen në sanxhaqet e Shkodrës, të Pazarit të Ri, Prizrenit, Shkupit, Manastirit, Dibrës, Gjirokastrës, Beratit, Prevezës dhe të Janinës, të njohura me emrin Shqipëri, e cila flet e gjitha të njëjtën gjuhë, gjuhën shqipe, dhe është në 2/3 myslimane dhe në 1/3 krishtere".⁷

Përpjekjet e Lidhjes së Prizrenit dhe të atdhetarëve rilindës për të bashkuar shqiptarët dhe territoret e tyre në një shtet të vetëm, siç kishin bërë edhe kombet e tjera, nuk përbëjnë ndonjë argument për t'u atribuuar atyre prirje shoviniste, shqiptaromëdha, sikurse ka bërë e vazhdon të bëjë edhe sot historiografia e disa prej vendeve fqinje. Jo për shkak të ndonjë ekskluziviteti kombëtar, po për hirë të kushteve, në të cilat i vendosi historia, "shqiptarët,- sikurse shprehej atëherë edhe Abdyl Frashëri,- nuk kishin ushqyer asnjëherë aspirata pushtuese ndaj popujve të tjerë"⁸. Edhe në një nga periudhat më të vështirat të

7 Akte të Rilindjes..., St.Pollo e S. Pulaha, dok.35, fq.71-72.

8 "Basiret", Istanbul, nr. 2416, 7/19 prill 1878.

marrëdhënieve të shqiptarëve me fqinjët, siç ishte ajo e Krizës Lindore të 1875-1881-it dhe e Kongresit të Berlinit, Lidhja e Prizrenit dhe udhëheqësit e saj, shprehën dëshirën për të jetuar në paqe me të gjithë fqinjët e vet, me kusht që të respektohej në mënyrë të ndërsjellë sovraniteti i popujve mbi territoret e tyre. "Ne, thuhet në një nga memorandumet shqiptare të periudhës së Lidhjes, nuk duam dhe nuk kërkojmë asgjë prej tyre, por jemi të vendosur të mbajnë atë që është e jona. T'u lihen shqiptarëve tokat shqiptare. T'i njihen Shqipërisë gjithë ato të drejta që u janë njohur popujve të tjerë."⁹

Në aktet e Lidhjes dhe në ato të të gjithë epokës së Rilindjes, Shqipëria përmendej si një njësi territoriale dhe etnike e përcaktuar qartë si atdheu i shqiptarëve, i banuar historikisht e pandërprerje prej tyre, por në asnjë prej tyre nuk zihet në gojë termi "Shqipëri e Madhe", që është një trillesë qëllimkeqe e propagandës së qarqeve politike të shteteve fqinje, e hedhur në qarkullim në fundin e shek. XIX për t'ia kundërvënë synimeve të natyrshme të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare për formimin e një shteti të bashkuar shqiptar. Togfjalëshi "Shqipëri e Madhe", që po dëgjohet më shpesh edhe në ditët tona në qarqet diplomatike e në media e që, për fat të keq, artikullohet edhe nga personalitete zyrtare evropiane që janë miq të shqiptarëve dhe jo vetëm nga këta por edhe nga ato shqiptare, e ka prejardhjen e tij jo te shqiptarët, por në qarqet politike të atyre shteteve ballkanike që kanë edhe sot në kufijtë e tyre territore e popullsi shqiptare. Ashtu si pararendësit e tyre në kohën e Lidhjes së Prizrenit, ata e shohin me smirë e shqetësim të pa justifikuar procesin e emancipimit kombëtar të shqiptarëve në Ballkan, e në radhë të parë çlirimin e Kosovës, si dhe pavarësinë e saj, që po arrihet me mbështetjen e ShBA-së e të Bashkësisë Evropiane, prirjet e shqiptarëve për t'u afruar në mënyrë të gjithanshme si pjesëtarë të të njëjtit komb, për të hyrë në rrugën e përparimit e për t'u integruar, së bashku me popujt e tjerë të Ballkanit, në Evropën e Bashkuar.

Koncepti i Lidhjes për Shqipërinë, si atdheu i përbashkët i shqiptarëve, i një popullsie që fliste të njëjtën gjuhë, pavarësisht nga dallimet fetare dhe ndarja administrative në katër vilajete, ishte një koncept i drejtë shkencor. Mbi një parim të tillë të njësisë së gjuhës së popullsisë e të territoreve të saj qenë ngritur edhe shtetet kombëtare

9 Akte të Rilindjes..., St. Pollo-S.Pulaha, dok.8, fq.18-19; dok.53, fq.100-101; dok.54, fq.102.

në Evropë e në Ballkan. Në mendimin politik dhe në praktikën e të gjitha vendeve të Evropës është pranuar se kufijtë e vërtetë natyrorë janë ata që përcaktohen nga gjuha dhe simpatia e përbashkët. Themelimi i shtetit kombëtar shqiptar, me të gjitha territoret e tij, do të shënonte kryerjen e procesit revolucionar të çlirimit të popujve të Ballkanit dhe të formimit të shteteve të pavarura në këtë Gadishull, që ishte premisa e parë e domosdoshme për bashkëpunimin midis tyre dhe për paqen e për ekuilibrin në këtë zonë.

Lidhja ndërmori atëherë edhe hapa konkretë për të vënë në jetë kërkesën e shndërrimit të Shqipërisë në një vilajet të bashkuar e autonom. Sipas vendimit të Kuvendit të Dibrës, të 8 nëntorit 1878, Promemoria e tij do t'i paraqitej Portës së Lartë, në emër të të gjithë kombit shqiptar, nga një delegacion prej 5 vetash (katër myslimanë dhe një i krishterë), i cili siguroi mandatin e përfaqësimit nga popullsia e të gjitha qyteteve e krahinave të vendit, të Shqipërisë së Jugut, së Mesme e të Veriut. Ky akt nuk kishte vetëm kuptimin e një mandati-përfaqësimi që iu dha, gjatë muajve nëntor-dhjetor 1878, nga popullsia shqiptare dy udhëheqësve të Lidhjes, Iljaz pashë Dibrës (në veri) dhe Abdyl Frashërit (në Shqipërinë e Mesme e të Jugut), por, sikurse theksohet në dokumentet e kohës, ai ishte njëherazi një plebishit, me të cilin miratohej programi autonomist i Lidhjes dhe vetë ajo njihej si një organizatë mbarëshqiptare, që përfshinte gjithë popullsinë e vendit, myslimane e të krishtere¹⁰. Rezultatet e këtij plebishiti, siç shkruanin në relacionet e tyre përfaqësuesit e huaj konsullorë në Shqipëri, tregonin se Lidhja “nuk përfshinte,- sikurse pohonin disa gazeta të huaja (italiane),- vetëm Shqipërinë e Sipërme, por gjithë Shqipërinë, duke futur këtu edhe Epirin e Vjetër, ku flitet shqipja”, se kufijtë e saj ishin në veri Shkodra dhe krejt veriu i Shqipërisë dhe në jug Janina”¹¹. Pikërisht në emër të popullsisë së gjithë kësaj hapësire etnike shqiptare, Lidhja, siç i shkruante qeverisë së tij ambasadori francez në Stamboll, Furnie (Fournier), “do t'i kumtonte Portës së Lartë se Shqipëria dëshironte të bëhej autonome dhe se ishte e vendosur të jepte prova se kjo ishte një e drejtë e saj”¹².

10 Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien (Më tej: HHStA,PA,A), Vlorë, 7.12.1878.

11 Po aty; shih edhe: Vlorë, 12.12.1878, nr.429.

12 Archives du Ministère des Affaires Etrangères, France (Më tej: AMAE), Pera, Konstantinopojë, 30.12.1878, nr.245.

Përballë rrezikut të aneksimit të pjesës jugore të Çamërisë nga Greqia, si rrjedhojë e thirrjes në Prevezë, në janar të vitit 1879, të Konferencës turko-greke për çështjen e kufirit jugor të Shqipërisë, udhëheqësit e Lidhjes u detyruan ta shtynin për më vonë paraqitjen e Rezolutës së Kuvendit të Dibrës në Portën e Lartë. Megjithatë, të dyja promemoret e Lidhjes, ajo e 1 nëntorit dhe e 8 nëntorit të vitit 1878, iu parashtruan nga valiu i Kosovës Portës së Lartë me një relacion të posaçëm më 14 nëntor të atij viti. Në relacion pranohej si një fakt i njohur, tanimë, edhe nga kryeministri, se kërkesa themelore e Lidhjes së Shqiptarëve është formimi i një vilajeti të vetëm, të përbërë nga krahinat e Shqipërisë, të quajtura Gegëri e Toskëri, me kryeqendrën e vet, me një administratë autonome. Por, në këto vendime të fundit të Kuvendit të Dibrës, theksohej në këtë relacion “qëllimet e Lidhjes së shqiptarëve paraqiten në mënyrë më të plotë”¹³

Megjithëse në kushte të ndërlikuara të pranisë së përhershme të rrezikut të copëtimit të territoreve shqiptare, udhëheqësit e Lidhjes vazhduan ta pasuronin më tej konceptin e saj për një shtet autonom dhe të punonin për ta vënë atë në jetë. Në Kuvendin e Prizrenit të 3-13 tetorit 1879 u shqyrtua varianti i kalimit në një formë më të lartë të organizimit të shtetit shqiptar, në krahasim me atë që ishte vendosur në Kuvendin e Dibrës të 8 nëntorit 1878, formimi i një “Principate shqiptare”, ose çka ishte edhe më e avancuar i një “Republike shqiptare”, me kryeqytet Manastirin, që do ta lidhte me sulltanin e Perandorinë Osmane vetëm pagesa e detyrueshme e një tributi vjetor. Për shkak të radikalizmit të zgjidhjeve që po i ofronte lëvizjes kombëtare, ky Kuvend u shpërnda me dhunë nga Porta e Lartë¹⁴. Ndërsa në Kuvendin e Gjirokastrës, që u mbledh më 23 korrik të vitit 1880, Lidhja, ndonëse nuk doli nga kuadri i autonomisë, e zhvilloi më tej këtë koncept, parashtroi hapur, në vend të vilajetit të bashkuar autonom, kërkesën e një shteti autonom shqiptar, me qeverinë e vet të përkohshme, me administratë shqiptare, me sistemin e vet financiar, të taksave, të të dhjetave, të doganave etj., të ardhurat e të cilave do të përdoreshin në Shqipëri. Shqipëria autonome do të kishte Statutin (Kushtetutën) e saj, i cili do të garantonte sigurinë e personit, të

13 Lidhja Shqiptare..., K. Prifti, dok. 7, fq. 23-25.

14 K. Frashëri, Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881), Tiranë, 1997, fq. 202.

pasurisë dhe lirinë e besimit fetar¹⁵. Vendimet e Kuvendit të Gjirokastrës vlerësohen në dokumentet bashkëkohëse si një dëshmi e afrimit të mëtejshëm të popullsisë së krahinave të ndryshme, të gegëve, toskëve e çamëve, dhe e aspiratës së përgjithshme të shqiptarëve, për të formuar një Shqipëri etnike me të gjitha territoret e saj të Veriut e të Jugut. Këtë e provonte, përveç të tjerave, edhe pjesëmarrja në kuvendin e "Lidhjes epirote", siç e quanin konsujt e huaj Kuvendin e Gjirokastrës, e përfaqësuesve nga Shqipëria e Veriut, si e myslimanëve ashtu dhe e të krishterëve¹⁶.

Por, sipas vendimeve të Kuvendit të Gjirokastrës, Lidhja do të shpallte autonominë e Shqipërisë dhe formimin e qeverisë së përkohshme¹⁷, në rast se Perandoria Osmane do t'i bënte lëshime Greqisë e do t'i cenonte territoret shqiptare të jugut, të premtuara nga Kongresi i Berlinit ose në qoftë se Greqia do të orvatej t'i merrte ato me forcë.

Megjithëse në lëvizjen kombëtare të periudhës së Lidhjes së Prizrenit u parashtrua në disa raste edhe kërkesa e pavarësisë së Shqipërisë, koncepti më i përgjithshëm i Lidhjes ishte ai i formimit të një shteti autonom, brenda kuadrit të Perandorisë Osmane dhe nën sovranitetin e saj. Kjo ishte teza themelore që zotëroi në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare në atë periudhë dhe që vazhdoi të mbetet si e tillë deri në pragun e Shpalljes së Pavarësisë.

Platforma autonomiste e Lidhjes u diktua nga konsiderata të karakterit të brendshëm, nga synimi i udhëheqësve të saj për të ruajtur frontin e përbashkët të të gjitha forcave shoqërore, për të mos i dhënë shkak të shkëputej nga lëvizja krahut të saj të moderuar, përfaqësuesit e të cilit, ndonëse ishin të interesuar në ruajtjen e tërësisë territoriale të vendit, nuk ishin të prirë të përkrahnin kërkesat që mund të sillnin ndryshime rrënjësore në raportet e Shqipërisë me Perandorinë Osmane. Përgjithësisht përpunimi dhe evolucioni i konceptit politik të Lidhjes për shtetin kombëtar shqiptar, në kushtet e pranisë së pluralizmit të mendimeve, nuk u bë pa luftë të brendshme e kundërshti ndërmjet rrymave patriotike. Dihet, përveç të tjerave, se Kuvendi i Dibrës i 20-23 tetorit të vitit 1880 i Lidhjes Shqiptare, që

15 HHStA, PA, A, Janinë, 6 gusht 1880, nr. 422/P. Shih edhe: Akte të Rilindjes... St. Pollo - S.Pulaha, dok. 67, f.112.

16 HHStA, PA, A, Janinë, 6 gusht 1880, Nr.422/P.

17 Akte të Rilindjes..., St.Pollo - S.Pulaha, dok. 67, Prevezë, 7 gusht 1880, fq. 112.

ishte nga më përfaqësuesit , ku morën pjesë 300 delegatë, ndonëse diskutoi gjerësisht çështjen e autonomisë së Shqipërisë, të regjimit që do të kishte ajo dhe të formimit të një qeverie shqiptare, nuk arriti t'i afrojë e t'i unifikojë konceptet e grupimeve patriotike për shtetin autonom. Ai u detyrua t'i paraqiste Stambollit dy rezoluta të ndryshme nga përmbajtja, atë të krahut radikal, me kërkesën e autonomisë dhe atë të krahut të moderuar, me kërkesën e një vilajeti të bashkuar shqiptar pa të drejta autonomiste.

Por autonomia e Shqipërisë shihej nga udhëheqësit e Lidhjes si një zgjidhje e tillë e çështjes shqiptare, e cila i përshtatej edhe politikës së Fuqive të Mëdha, që këmbëngulnin për ruajtjen e *status quo*-së së Perandorisë Osmane dhe nuk ishin të prirura të pranonin shkëputjen e Shqipërisë prej saj.

Lidhja u përpoq të përfitonte gjithashtu nga ndonjë pikë takimi që ekzistonte atëherë ndërmjet lëvizjes shqiptare dhe Portës së Lartë, siç ishte interesimi i përbashkët i shqiptarëve dhe i Stambollit për ruajtjen e tërësisë së Shqipërisë për të shkëputur prej tij të drejtat autonomiste. Sipas mendimit të udhëheqësve të Lidhjes, autonomia e Shqipërisë në kuadrin e Perandorisë Osmane, ishte një zgjidhje, e cila mund të pranohej më lehtë edhe nga Porta e Lartë, në qoftë se ajo do të ishte e shtrënguar ta bënte këtë. Gjithsesi, duke synuar të themelonin një shtet autonom, ata nuk e konsideronin këtë si një kërkesë të ndarë me një mur kinez nga ajo e formimit të një vilajeti të bashkuar e autonom shqiptar, formulim ky i përdorur më shpesh prej tyre. Përveç kësaj, unifikimi i trojeve të Shqipërisë në një vilajet të vetëm vlerësohej nga Lidhja si një masë e ngutshme, që do të çonte në njohjen zyrtare të tyre si territore shqiptare, do t'i mbronte ato nga rreziku i copëtimit dhe, duke qenë një formë më e moderuar e organizimit shtetëror të shqiptarëve, do të ishte më e pranueshme edhe për Portën e Lartë. Kjo ide u përkrah edhe nga udhëheqës të tillë të lëvizjes kombëtare, në pikëpamjet radikale të të cilëve nuk mund të hidhet asnjë hije dyshimi, siç qenë Pashko Vasa, Abdyl Frashëri, Ymer Prizreni etj. Bashkimi i Shqipërisë në një vilajet të vetëm, me një organizim të thjeshtë, duke i dhënë të drejta të gjera elementit vendas, në administrimin e tij, përbënte kërkesën themelore që Pashko Vasa parashtroi në veprën e tij "E vërteta mbi Shqipërinë dhe

shqiptarët"¹⁸. Pikërisht pse përmbante kërkesa të tilla të moderuara, kjo vepër u përkthye gjatë vitit 1879 në gjuhët kryesore të Evropës, me nismën e Portës së Lartë dhe me interesimin e drejtpërdrejtë të ambasadave të Turqisë në Evropë, që e përhapën atë në të gjitha kryeqytetet e shteteve evropiane¹⁹.

Udhëheqësit e Lidhjes, pothuajse gjatë tre vjetëve (1878-1880), duke përdorur më tepër se mjetet e dhunës ato diplomatike, ushtruan trysni të vazhdueshme mbi Portën e Lartë për ta bindur se ishte në interesin e Perandorisë të përkrahte si qëndresën e armatosur të shqiptarëve për mbrojtjen e tërësisë territoriale të Shqipërisë, ashtu edhe kërkesat e tyre për formimin e një vilajeti të bashkuar shqiptar.

Ndërkaq Lidhja, pa pritur miratimin e kërkesave të saj nga Porta e Lartë, me nismën e vet, që në themelim filloi të vinte në jetë programin e saj politik, të ngrinte administratën autonome shqiptare dhe e veshi veten gradualisht me funksione shtetërore. Organet qendrore e lokale të Lidhjes u shndërruan kështu në organe administrative, pushtetore të qeverisjes së përkohshme shqiptare, siç u quajtën ato në vendimet e Kuvendit të Dibrës, të 20-23 tetorit 1880²⁰. Në relacionin që i dërgonte qeverisë së sulltanit nga Shkodra, më 27 dhjetor 1880, Dervish Pasha vinte në dukje se, qysh në fazën e parë të veprimtarisë së Lidhjes, "në disa vende, autoriteteve qeveritare nuk u mbeti asnjë grimcë ndikimi dhe drejtimi i punëve u kaloi komiteteve të Lidhjes që morën pushtetin në duart e tyre"²¹. Këto masa, që ndryshonin raportet e popullit shqiptar me pushtetin osman, që çonin në fakt në paralizimin e administratës osmane e në ngritjen e administratës shqiptare, e futën Lidhjen në konflikt me sundimtarët osmanë.

Por as Lidhja, as Porta e Lartë nuk ishin të interesuara që ky konflikt të kthehej në një luftë të armatosur. Me gjithë masat që mori për të paralizuar veprimtarinë e Lidhjes, Qeveria Osmane, deri në çastin që u vendos të dorëzohej Ulqini (në nëntor 1880), nuk ndërmoi

18 P. Wassa, "La vérité sur l'Albanie et les Albanais", Stamboll, 1879, fq.98-99.

19 K. Prifti, Botimi dhe përhapja në Evropë e veprës së Pashko Vasës « E vërteta për Shqipërinë dhe shqiptarët » ("La vérité sur l'Albanie et les Albanais"), në: « Studime historike », Tiranë, nr.1-2, 2002, fq. 51-61.

20 Lidhja Shqiptare..., K. Prifti, dok. 59, fq. 100 ; dok. 60, fq. 101 ; dok. 61, fq. 101-102 ; dok. 100, fq. 171-172.

21 Po aty, dok. 92, fq. 143-150.

ndonjë fushatë ushtarake ndëshkuese në stil të gjerë ndaj shqiptarëve. Sulltani nuk ishte në gjendje të shtypte Lidhjen që mbështetej në forcat e armatosura në atë periudhë, deri sa nuk ishte zgjidhur ende çështja e kufijve me Malin e Zi e sidomos me Greqinë. Sikurse thuhej në aktet Qeveritare Osmane, “përdorimi nga Porta i armëve kundër Lidhjes do të shkaktonte urrejtjen e gjithë shqiptarëve ndaj Perandorisë..., do t’i jepte shkak shtrirjes së kryengritjes në mbarë vendin” dhe “do të krijonte pretekste të reja për ndërhyrjen e shteteve të huaja, të mëdha e fqinje”²².

Në kushtet kur Stambolli e kishte të pamundur t’i bindte shqiptarët të hiqnin dorë nga ideja për ta bashkuar Shqipërinë në një vilajet të vetëm, kur përdorimi i dhunës konsiderohej një masë e vështirë, kur, siç theksonte më 6 maj 1880 Komisioni i posaçëm, i ngritur për të hetuar gjendjen në Shqipëri, “koha në të cilën ndodheshin (turqit) nuk u jepte dorë që të sillej në vete me dhunë Shqipëria”, Porta e Lartë u detyrua t’u bënte një lëshim shqiptarëve, të pranonte kërkesën e tyre minimale, për “ta bërë Shqipërinë një vilajet të vetëm, nën një vali të emëruar nga sulltani”²³. I mbledhur, me urdhër të sulltan Abdyl Hamitit II, më 23 maj të vitit 1880, Këshilli i Ministrave, nën ndikimin e atij grupi të qarqeve qeveritare osmane, që e trajtonte në mënyrë më realiste çështjen shqiptare, vendosi “me shumicë votash që qysh tani Shqipëria të bëhet një vilajet i vetëm” dhe ia parashtrroi këtë vendim sulltanit për miratim. Në aktet e Këshillit të Ministrave, paraqitur sulltanit, thuhej se ky vendim u mor “për shkak të përhapjes së gjerë të idesë së autonomisë te populli shqiptar dhe ngaqë ishte e pamundur t’i detyroje shqiptarët të hiqnin dorë nga kjo ide”²⁴.

Meqë ky vendim u parapëlqye edhe nga sulltani, kryeministri Said Pasha, edhe pse ishte kundërshtari më i rreptë i autonomisë së Shqipërisë, e rikonfirmoi atë dhe më 30 maj 1880 nxori vendimin që “Shqipëria të bëhej një vilajet i vetëm me emrin “Vilajeti i Rumelisë” dhe emëroi si guvernator të përgjithshëm të këtij vilajeti të bashkuar shqiptar Ejup Pashën²⁵. Ndonëse do të mbante emrin “Vilajeti i bashkuar i Rumelisë” e jo i Shqipërisë, siç e kishte kërkuar Lidhja,

22 Po aty, dok. 41, fq. 74-75.

23 Po aty, dok. 42, fq. 76-77.

24 Po aty, dok. 42, 43, 45, fq. 76-79, 81-82.

25 Po aty, dok. 43, fq. 78-79.

duke përfshirë në kufijtë e vet administrativë, siç theksohej në vendimin e qeverisë të 6 qershorit 1880, "vilajetet që ishin në Shqipëri"²⁶, ky do të ishte në të vërtetë "Vilajeti i bashkuar i Shqipërisë". Në vendimet Këshillit të Ministrave, të 23 e 30 majit dhe të 6 qershorit 1880, theksohej se ishte Shqipëria ajo që do të bëhej një vilajet i vetëm²⁷ dhe nuk bëhej fjalë për gjithë Rumelinë. Këto formulime nënkuptonin, pa asnjë mëdyshje, bashkimin e katër vilajeteve të atëhershme shqiptare, megjithëse krahinat që do të përfshiheshin në kufijtë e vilajetit të bashkuar do të shpalleshin në kohën kur valiu do të fillonte zyrtarisht detyrën e tij²⁸. Ky vilajet i bashkuar, pavarësisht nga emri me të cilin e pagëzoi Porta e Lartë, për arsye të njohura, do të ishte në thelb një njësi administrative-shtetërore shqiptare nën suazën e Perandorisë Osmane. Këtë kuptim i jepte atij edhe ambasadori austro-hungarez në Stamboll, Dubski, i cili në relacionin që i dërgonte Vjenës, më 29 qershor 1880, e quante atë "projekt, të pranuar nga sulltani dhe të mbështetur edhe nga Mahmut Pasha për bashkimin e vilajeteve të Shkodrës, të Manastirit, të Kosovës dhe të Janinës në një vilajet të vetëm"²⁹.

Por Stambolli u tërhoq shumë shpejt nga ky vendim. Në përgjigjen telegrafike, që sekretaria e Pallatit të Jëlldëzit i dha në fundin e qershorit 1880 presidiumit (Kryesisë) të Lidhjes, thuhej se sulltani, i vënë nën presionin e Fuqive të Mëdha dhe, duke mosqenë i sigurt edhe për vetë fronin e tij, nuk qe në gjendje tani të merrej me çështjen e Lidhjes³⁰. Megjithatë, edhe pas kësaj, vazhduan traktativat e Lidhjes me Portën e Lartë. Në korrik Komiteti Qendror i Lidhjes i paraqiti përsëri Stambollit kërkesën e organizimit të një vilajeti të bashkuar shqiptar, me kryeqendër Manastirin, të cilin e zëvendësoi më pas, më 31 korrik, me Ohër³¹.

Nuk mund të mohohet roli vendimtar, që ka pasur në këtë tërheqje të Portës së Lartë, qëndrimi refraktar i disa prej Fuqive të Mëdha, sidomos i Rusisë dhe i Francës. Por të dhënat dokumentare,

26 Po aty, dok. 45, fq. 81-82.

27 Po aty.

28 Po aty, dok. 48, fq. 86-87.

29 HHStA, PA, A. Byjykdere, 29 qershor, 1880, nr.52.

30 Po aty.

31 Lidhja Shqiptare..., S. Rizaj, dok. 77, fq. 164-165. Kirby Green i shkruan Londrës nga Shkodra, më 2 gusht 1880.

sidomos ato që i takojnë Komisionit të reformave për vilajetet e Turqisë Evropiane, që u mblodh në qershor, në pajtim me nenin 23 të Kongresit të Berlinit, provojnë se jo të gjitha Shtetet e Mëdha ishin atëherë, kundër opsionit të bashkimit dhe të administrimit autonom të tokave shqiptare. Më 28 qershor 1880, ambasadori anglez në Stamboll, Goshen (Goschen) dhe ai gjerman Hacfel, i kumtuan sulltanit se, për t'i qetësuar shqiptarët, ishte mirë që atyre t'u jepej autonomia administrative³².

Më e interesuar për zgjidhjen e çështjes shqiptare u tregua në atë kohë Anglia, e cila nëpërmjet ambasadorit të saj në Stamboll, Goshen, dhe përfaqësuesit të vet në Komisionin e reformave, Ficmoris, parashtroi variantin më optimal dhe thujse të njëjtë me atë të Lidhjes për organizimin autonom të Shqipërisë dhe për territoret që duhej të përfshiheshin në të. Më 27 korrik të vitit 1880 ambasadori anglez në Stamboll, Goshen, i deklaroi kolegut të tij austro-hungarez, se "ishte i vendosur për formimin e Shqipërisë dhe se nuk mund ta mendonte ndryshe zgjidhjen e çështjes orientale. Duke ruajtur sundimin turk, ne, - theksonte ambasadori anglez, - të fillojmë qysh tani zhvillimin e mëtejshëm të Shqipërisë si një provincë autonome dhe dalëngadalë si një provincë e pavarur, në mënyrë që kjo, në krizën më të afërt, e cila mund të vijë ndoshta brenda 5 ose 10 vjetësh, të veçohet nga pjesa tjetër (e Perandorisë), pa komplikacione e vështirësi të tjera. Kështu, një Shqipëri e bashkuar, - theksonte ambasadori anglez, - do të ofronte mjaft garanci për zhvillimin e saj të brendshëm, për ekzistencën e saj dhe për qetësinë në Gadishullin Ballkanik"³³.

Pikëpamjet e ambasadorit Goshen, për bashkimin e Shqipërisë në një vilajet të vetëm, si edhe ato të përfaqësuesit të Britanisë së Madhe në Komisionin e reformave, Lordit Ficmoris, të shfaqura në raportin e tij të 27 korrikut 1880, u vunë në bazë të qëndrimit zyrtar të Londrës për çështjen shqiptare. Njohuritë e plota që Ficmoris zotëronte për situatën etnike në Turqinë Evropiane, në formimin e të cilave patën ndikuar edhe kontaktet e diplomatëve anglezë me Pashko Vasën e Konstandin Kristoforidhin³⁴, i dhanë mundësi atij që të jepte një mendim deri diku të saktë edhe për territoret që do të përfshiheshin në Shqipërinë e bashkuar, e cila do të përbëhej nga katër sanxhaqe:

32 K. Frashëri, vepër e përm., Tiranë, 1997, fq. 288.

33 HHStA, PA, A. Byjykdere, 27 korrik 1880, nr. 60, A-F Sekret.

34 K. Frashëri, vepër e përm., fq. 291.

pjesa Verilindore (Kosova), pjesa e Sipërme (Shqipëria Veriore), pjesa Qendrore (Shqipëria e Mesme) dhe pjesa e Poshtme (Shqipëria e Jugut)³⁵. Sipas udhëzimeve që mori nga Londra më 10 gusht 1880, Ficmoris parashitroi në Komisionin e reformave tezën mbi vendosjen e një ndarjeje të re administrative në Turqinë Evropiane, në përputhje me hartën etnografike të Gadishullit të Ballkanit, me të cilën do të zgjidhej edhe çështja e bashkimit të Shqipërisë në një vilajet të vetëm me të drejta autonomiste. Por ky propozim ndeshi në kundërshtimin e përfaqësuesit të Francës (Obare) dhe të Rosisë (Hitrovit), i cili kërkonte të formohej një Bullgari ose Maqedoni e Madhe, dhe nuk gjeti ndonjë mbështetje tek Austro-Hungaria, e cila edhe pse nuk ishte kundër autonomisë së Shqipërisë, përballë tryfnisë së Rosisë u kufizua me kërkesën e të drejtave autonomiste të malësive të Mbishkodrës³⁶.

Pa mohuar rolin e faktorit ndërkombëtar, duhet pranuar se në dështimin e traktativave që Porta e Lartë bëri në atë kohë me Lidhjen, për bashkimin e trojeve të Shqipërisë në një vilajet të vetëm, ndikoi në një masë të konsiderueshme qëndrimi i Stambollit. Në relacionin që i dërgonte Vjenës, më 29 qershor të vitit 1880, ambasadori austro-hungarez në Stamboll, Dubski, ia atribuonte këtë tërheqje të Portës së Lartë ndikimit të madh që ushtronte ende në Stamboll Said Pasha, i cili mbeti "kundërshtar i idesë së bashkimit të vilajeteve shqiptare" dhe bëri të gjitha përpjekjet për të penguar këtë projekt³⁷. Nga dokumentacioni osman dhe nga një deklaratë që Abedin pashë Dinoja, ministër i Jashtëm i Turqisë dhe një nga ish-drejtnesit e Lidhjes Shqiptare në jug, i bëri diplomatit austro-hungarez në Stamboll, Kosjek, më 27 korrik 1880, rezulton se Porta e Lartë dhe sulltani e prapësuan këtë vendim të bashkimit të vilajeteve shqiptare, ngaqë ishin të bindur se Lidhja kishte si qëllim të fundit shpëputjen e plotë të Shqipërisë nga Perandoria Osmane ose, siç shpreheshin qeveritarët osman, synonte "ta vinte Shqipërinë nën një administrim të pavarur"³⁸. Abedin pashë Dinoja i kumtoi diplomatit austro-hungarez se Stambolli ishte kundër çdo autonomie për Shqipërinë, ndaj nuk vendoste as për bashkimin e vilajeteve shqiptare, që nga pikëpamja politike do të ishte i dëshirueshëm dhe mund të zbatohej me lehtësi.

35 Po aty, fq. 305.

36 "Leka", viti 1938, nr.10-12, fq.487. Informacion nga Shkodra, 27.12.1880, nr.66.

37 HHStA,PA,A. Byjkdere, 29 qershor 1880, nr.52.

38 Po aty, Byjkdere, 27 korrik 1880, nr. 60.

Përderisa të siguroheshin se ky bashkim i vilajeteve nuk do të çonte në autonominë e Shqipërisë, ata do ta shtynin miratimin e kësaj mase³⁹. Aktet e administratës osmane tregojnë se gjithë diskutimi që u zhvillua atëherë në qarqet politike të Turqisë rreth çështjes së Shqipërisë, u shoqërua me pyetjen: nëse bashkimi i vilajeteve shqiptare në një vilajet të vetëm do të çonte në autonominë ose në shkëputjen e Shqipërisë nga Perandoria Osmane, apo mund të mos e cenonte sundimin e saj në trevat shqiptare?⁴⁰.

Për sulltanin dhe Portën e Lartë, siç theksohej edhe në aktet e Këshillit të Ministrave, të maj-qershorit të vitit 1880, çështja kryesore në vendimin për bashkimin e vilajeteve shqiptare nuk ishte përkrahja e aspiratave kombëtare të shqiptarëve, por mbajtja në këmbë e një qeverie të fortë osmane në këto krahina. Edhe bashkimi i Shqipërisë në një vilajet të vetëm shihej si një lëshim që u bëhej shqiptarëve, si një ledhatim i ndjenjave të tyre, si një zgjidhje që do të lehtësonte zbatimin e reformave të domosdoshme në Shqipëri, do t'i afronte shqiptarët me Stambollin dhe do të forconte lidhjet e shtetësisë me Perandorinë⁴¹.

Në këto rrethana edhe udhëheqësit e Lidhjes u treguan të zhdërvjelltë dhe u përpoqën të manovronin. Kështu Abdyl Frashëri, në memorandumin që i çoi sulltanit, më 13 tetor të vitit 1880, kur u duk qartë se Porta e Lartë nuk do të miratonte kërkesat autonomiste të Lidhjes dhe kur "flotat e Gjashtë Fuqive të Mëdha bllokuan Ulqinin", për t'ia dorëzuar atë, pas një muaji, Malit të Zi, kur Shqipëria kërcënohej nga rreziku i një copëtim të plotë, që do të bëhej i paevitueshëm po të aneksoheshin edhe territoret e saj të Jugut nga Greqia, i parashtroi Stambollit një kërkesë më të moderuar dhe më të pranueshme për të. Ai i lutej sulltanit në këtë memorandum që të paktën të dekretonte "bashkimin e Shqipërisë në një vilajet të vetëm, i cili të njihej me emrin vilajeti i Shqipërisë" dhe të futej e të mësohej gjuha shqipe në të gjitha shkollat e Shqipërisë. "Le të mos i jepej Shqipërisë asnjë privilegj ose ndonjë formë administrimi e veçantë, - shkruante Abdyl. - Le të administrohet ajo sipas ligjeve me të cilat administroheshin vilajetet e tjera perandorake... Mjafton që të katër

39 Po aty.

40 Lidhja Shqiptare..., K. Prifti, dok. 45, fq. 81-82; dok. 47, fq. 84-85; dok. 93, fq. 151-154; dok. 96, fq. 163.

41 Po aty, dok. 42, fq. 76-78.

vilajetet të bashkohen në një të vetëm dhe të emërohet si vali një person që të jetë i zoti për të drejtuar dhe për të administruar dhe kështu i arrihet qëllimit". Udhëheqësi i lëvizjes shqiptare e quante këtë masë, që tingëllonte e kufizuar dhe minimale, në krahasim me platformën autonomiste të Lidhjes Shqiptare, tepër të ngutshme, të domosdoshme dhe nga më të rëndësishmet, që "do t'u priste rrugën lakmive të shteteve fqinje", të cilat ushqeheshin edhe nga ndarja e Shqipërisë në katër vilajete, ku, krahas shqiptarëve që përbënin shumicën e popullsisë, kishte edhe pakica sllave e greke", si "një masë që do të siguronte tërësinë e Shqipërisë në kuadrin e Perandorisë Osmane"⁴².

Përballë qëndrimit refraktar të Portës së Lartë, që kundërshtoi edhe këto kërkesa minimale të shqiptarëve, Lidhja, siç treguan punimet e Kuvendit të Dibrës të 20-24 tetorit 1880, shtroi përsëri zgjidhjen më radikale të çështjes shqiptare, atë të autonomisë së Shqipërisë. Më 22 nëntor 1880, një nga personalitetet e Lidhjes në Dibër, i paidentifikuar ende nga hulumtimet e deritashme, shkoi në Stamboll, ku, në emër të të gjithë udhëheqësve të Lidhjes, i dorëzoi Portës së Lartë rezolutën më të përparuar të Kuvendit të Dibrës, me kërkesën e autonomisë së Shqipërisë ose, siç thuhej në dokumentet e kohës, "të bashkimit të të gjitha vilajeteve të Shqipërisë së Veriut e të Jugut në një vilajet të vetëm (të madh) autonom"⁴³.

Udhëheqësit e Lidhjes vazhduan të ushtronin trysni mbi Stambollin, për të realizuar me rrugën diplomatike kërkesat e saj autonomiste deri në janar të vitit 1881, kur formuan në Prizren qeverinë e përkohshme, të drejtuar nga kryetari i Lidhjes, personaliteti i shquar, Ymer Prizreni. Siç theksoi Abdyl Frashëri në mbledhjen e Komitetit Qendror të Lidhjes nga doli qeveria e përkohshme, udhëheqësit e saj kaluan në këtë masë "pasi u bindën përfundimisht se Porta e Lartë nuk donte të bënte asgjë për Shqipërinë...Në këto rrethana, - tha A. Frashëri,- të mendojmë e të punojmë për vete dhe pa bërë dallime ndërmjet toskëve e gegëve, të veprojmë të gjithë si shqiptarë, të krijojmë një Shqipëri të bashkuar"⁴⁴.

42 Başbakanlık Arşivi İstanbul, Yıldız Esas Evrakı, Kısım, 14, Evrak nr.2239.

43 Lidhja e Prizrenit..., S. Rizaj, dok. 86, fq. 173.

44 M. Kodra, Lidhja e Prizrenit, shikuar nga aspekti i disa dokumenteve britanike 1879-1881, në: "Kosova" III, Prishtinë, 1974, fq. 60-62. (Selanik, Blunt, 1 mars 1881 A.M.M. 25.FO.28/3316).

Shpallja e qeverisë së përkohshme shënoi pikën më të lartë në luftën për formimin e shtetit kombëtar në vitet e Lidhjes së Prizrenit. Brenda një kohe të shkurtër qeveria e përkohshme e shtriu autoritetin e vet në vilajetin e Kosovës, të Manastirit, të Shkodrës si edhe në qytetet kryesore të Shqipërisë së Mesme e të Jugut. Konsulli austriak në Selanik i shkruante Vjenës, më 9 mars të vitit 1881, se “sfera e pushtetit të saj shtrihet nga Kyprrylja në lindje deri në det në Perëndim, ndërsa në veri deri në kufirin e ri malazez e më tej deri në territorin e okupuar prej nesh dhe deri në Serbi (në verilindje-shën. aut.)”⁴⁵. Ndërsa Dervish Pasha në thirrjen që u drejtoi shqiptarëve në prill të vitit 1881, duke vënë në dukje ndikimin e qeverisë së përkohshme, theksonte se “në një vend nuk mund të ketë dy qeveri”⁴⁶.

Përballë presionit të Lidhjes, e cila pas formimit të qeverisë së përkohshme hyri në rrugën e organizimit të një qëndrese të përgjithshme të armatosur, Porta e Lartë, në mbledhjen e 5 shkurtit 1880, vendosi përsëri që Shqipëria të bashkohej në një vilajet të vetëm dhe caktoi si guvernator të përgjithshëm të saj Dervish Pashën. Por edhe ky vendim nuk mori formën përfundimtare dhe rrjedhimisht nuk u shpall nga Stambolli. Çështja e Shqipërisë u zvarrit nga Porta e Lartë deri sa u zgjidh, pa i cenuar Greqisë Çamërinë, çështja e kufirit turko-grek, me Marrëveshjen e 21 marsit 1881⁴⁷.

Pas kësaj Porta e Lartë u dha fund traktativave me udhëheqësit e Lidhjes dhe kaloi në shtypjen me dhunën ushtarake të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare.

Të ndërgjegjshëm për faktin se kombi shqiptar, edhe pse ndodhej prej rreth 500 vjetësh nën një Perandori të Lindjes si ajo Osmane, i përkiste familjes së popujve evropianë, udhëheqësit e Lidhjes e vlerësonin kërkesën e autonomisë së Shqipërisë dhe të shkëputjes së saj nga Perandoria Osmane në të ardhmen, si “një të drejtë të popullit shqiptar për të hyrë në gjirin e kësaj familje të madhe evropiane, së cilës i përkiste nga raca dhe gjinia”⁴⁸.

45 HHStA, PA, A. Selanik, 9 mars 1881.

46 Po aty, Relacion i konsullit austro-hungarez në Stamboll, 22 prill 1881.

47 HHStA, PA, A. Relacion i ambasadorit austrohungarez në Stamboll, 5 shkurt 1881.

48 Lidhja Shqiptare ..., S. Rizaj, dok. 5, fq. 54-55. Shih edhe: Akte të Rilindjes..., St. Pollo-S. Pulaha, dok. 9, fq. 19-20.

Gjithë veprimtaria e Lidhjes për mbrojtjen e tërësisë së trojeve shqiptare kundër vendimeve të Kongresit të Berlinit dhe për formimin e një shteti autonom, siç theksohej në aktet e saj, frymëzohej “nga idetë e përparimit dhe të qytetërimit evropian”. “Ne shqiptarët, - thuhej në një nga memorandumet e Lidhjes, - frymëzohemi nga shembulli historik i kombeve të shquara”,⁴⁹ duke pasur parasysh në këtë rast ato kombe të Evropës, që kishin realizuar çlirimin e bashkimit kombëtar. Në petitionin dërguar nga Preveza, më 28 shkurt 1879, Lidhja u lutej Fuqive të Mëdha të respektonin edhe ndaj shqiptarëve “principet e mëdha të kombësisë”. Ajo kërkonte që Evropa të garantonte ekzistencën e shqiptarëve si një komb i lirë, i cili “nëse do të arrijë të jetë i tillë, do të bëhej në Lindje një bashkëpunëtor aktiv i kombeve që ecin në rrugën e qytetërimit”⁵⁰.

Ndërsa Pashko Vasa shkruante në një nga memorandumet e tij drejtuar ambasadorëve të Fuqive të Mëdha në Stamboll, më 22 tetor 1878, se populli shqiptar, duke shprehur aspiratën e vet për të hyrë në rrugën e qytetërimit evropian, u deklaronte qeverive të Evropës: “Unë jam anëtar i familjes suaj; më ndihmoni që të rihydhem me anën e shoqërisë suaj, që të ndaj me ju të mirat e qytetërimit. Unë kam vullnet të mirë, më mësoni, më vini në rrugën e drejtë dhe do të shihni se, pasi të kem hequr qafe pengesat që mbysin ekzistencën time, do të përparoj aq shpejt sa edhe të tjerët...Ja me këtë gjuhë flet Lidhja Shqiptare”, thuhej në këtë akt të saj⁵¹.

Në petitionin e saj të fundit, që njohim deri më sot, dërguar ambasadorëve të Fuqive të Mëdha në Stamboll, më 15 prill 1881, kur ushtritë osmane të Dervish Pashës po shtypnin lëvizjen shqiptare, Lidhja, duke këmbëngulur në kërkesën e saj për bashkimin e katër vilajeteve në një të vetëm, që të mbante emrin Shqipëri, theksonte se kjo e drejtë i takonte Shqipërisë si një vend evropian. Meqë Shqipëria ndodhej në Evropë, thuhej në këtë akt, ishte e nevojshme që të hynte në të qytetërimi evropian, që ajo të merrte pjesë në çdo lloj përparimi dhe në këtë rast të mbetej i paprekur Atdheu, emri shqiptar dhe kombësia shqiptare. Lidhja u drejtohej qeverive evropiane, meqë i çmonte ato si qeveri që shquheshin për respektimin e të drejtave të popujve dhe të aspiratave të tyre, sepse besonte se, duke qenë të

49 Akte të Rilindjes..., St.Pollo-S.Pulaha, dok. 56, fq. 103-104.

50 Lidhja e Prizrenit..., S.Rizaj, dok. 44, fq. 111-113.

51 Akte të Rilindjes..., S.Pollo - S.Pulaha, dok. 32, fq. 66-68.

pajisura me ligjet dhe institucionet e nevojshme për njerëzimin, shtetet evropiane do të merrnin në konsideratë, pa asnjë dyshim edhe kërkesat e shqiptarëve, do t'i respektonin dhe do t'i mbronin ato sipas të drejtës ndërkombëtare⁵².

Ajo që tërhoqi më tepër vëmendjen e përfaqësuesve të huaj konsullorë dhe diplomatikë në Shqipëri e në Stamboll në këtë petition, ishte synimi i Lidhjes për të ngritur në Shqipëri një administratë të tillë autonome, që të ishte e aftë të përhapte të gjitha sistemet përparimtare dhe qytetëruese të kontinentit evropian, në të cilin bënte pjesë⁵³.

Megjithëse u shtyp, vepra, që Lidhja e Prizrenit kreu në rrafshin kombëtar dhe në atë ndërkombëtar ruan vlerën e vet, jo vetëm në planin historik-shkencor, por edhe në atë politik kombëtar. Ndonëse i takojnë një periudhe disi të largët, këto përpjekje të Lidhjes së Prizrenit, që kishin në epiqendër themelimin e një shteti të vetëm e të bashkuar kombëtar, janë aq të afërta për gjithë shqiptarët, për hir të jehonës që rrezatuan në brezat pasardhës, jehonë që ndihet edhe sot. Vepra e saj ka hyrë në ndërgjegjen e kombit shqiptar, për të mbetur gjithnjë e gjallë dhe e freskët, si një ngjarje që u kujton shqiptarëve të kaluarën dhe përbën njëherazi një udhërrëfyes, një pikë referimi për të tashmen e të ardhmen e tyre.

52 HHStA,PA, A. Relacion i ambasadorit austro-hungarez në Konstantinopojë, 3.05.1881, nr. 32. Po aty. Përkthimi i petitionit të 15 prillit 1881 të Lidhjes, nr.32/1.

53 Po aty.

Prof. Dr. Kristaq PRIFTI

**THE LEAGUE OF PRIZREN CONCEPT
FOR ALBANIAN STATE**

SUMMARY

The Albanian League of Prizren envisaged inclusion of four Albanian vilayets (Shkodra, Kosova, Manastir and Janina) under the conception of territorial autonomous Albanian state. According to statistical data of the time, Albanian population of the four vilayets reached between 1.8 million and 2 million inhabitants.

On the League provisions and all documents of the time, Albania was regarded as a territorial ethnical unit clearly determined as the homeland of Albanians.

The League leaders continued making pressure on Istanbul for realization of their demands for autonomy through diplomatic means until the January 1881, when they formed the provisional government in Prizren headed by Ymer Prizreni.

Declaration of the provisional government marked the peak in fight for creation of a national state. In a short period this government stretched its authority on the vilayets of Kosova, Manastiri, Shkodra, and in the main centres of the mid and South Albania.

With formation of the provisional government, the League had initiated the organization of a general armed resistance.

Afterwards, the High Porte ended negotiations with the League leaders and crossed to crush with force the Albanian national movement. This caused deep indignation of the League's leaders, as well as, of the entire Albanian leadership.

As a consequence, the League's last petition of 15 April 1881 sent to the Great Powers ambassadors in Istanbul, says that it insisted on its demands for a unification of the four vilayets into a singular unit that would be called Albania.

Despite the fact of being crushed, the League's acts of accomplishment in the national and international levels keep its value, not only in historical-political aspects, but also for national political ones.